

۱۳۸۱ / ۵ / ۲۵

مؤسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه

وزارتخانه عالی‌ترتیب
سیاست‌مداران

پایان‌نامه تحصیلی

برای دریافت درجه کارشناسی‌ارشد
رشته مهندسی سیستم‌های اقتصادی-اجتماعی

عنوان

بررسی تابع صادرات کالاهای غیرنفتی در ایران

(۱۳۳۸-۱۳۷۸)

استاد راهنما

دکتر غلامعلی فرجادی

استاد داور

مهندس فرشاد فاطمی اردستانی

استاد مشاور

دکتر سیداحمدرضا جلالی‌نائینی

نگارش

سپیده کاوه

مهرماه ۱۳۸۰

۴۱۵۳۳

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور
موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه

وزارت اطلاعات و ارتباطات
سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی

بسمه تعالی

ارزشیابی پایان‌نامه تحصیلی

دفاع نهایی پایان‌نامه خانم سپیده کاوه دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی
سیستم‌های اقتصادی - اجتماعی با عنوان:

“بررسی تقاضای صادرات کالاهای غیر نفتی در ایران”

[سالهای ۱۳۷۸-۱۳۳۸]

بانمره ۱۸,۵ و درجه عالی در تاریخ ۱۳۸۰/۸/۱ مورد تصویب قرار گرفت.

امضای هیأت داوران:

۱- استاد راهنما: دکتر غلامعلی فرجادی

۲- استاد مشاور: دکتر سیداحمدرضا جلالی نائینی

۳- استاد داور: مهندس سیدفرشاد فاطمی اردستانی

۴- سرپرست حوزه معاونت آموزشی

و پژوهشی: جوادروحانی رصاف

تقدیم به

همسر عزیزم کہ در تمامی مراحل پشتیبان و یاور من بوده‌اند.

سپاسگزاری

با تشکر از استاد محترم جناب آقای دکتر فرجادی که با وجود درگیری‌های فراوان، در تمامی مراحل انجام پروژه راهنمائیهای مفید خود را داشته‌اند و با تشکر از استاد محترم جناب آقای دکتر جلالی نائینی که نکات مطرح شده ریز و دقیق ایشان روشنگر بسیاری از مطالب بوده است و با تشکر از جناب آقای مهندس فاطمی اردستانی که مسئولیت داوری پایان نامه را بر عهده داشتند.

چکیده

بررسی تابع صادرات غیرنفتی در ایران (۱۳۷۸-۱۳۳۸)

سپیده کاوه

طی سه دهه اخیر (۶۷-۱۳۳۸) نفت خام بالاترین سهم را در سبد صادراتی کشور تشکیل داده و نوسانات قیمتهای آن تا سال ۱۳۶۷ اثرات شگرفی بر صادرات نفتی و غیر نفتی داشته است . صادرات غیر نفتی طی سالهای اخیر و با توجه به تاکید برنامه سوم توسعه بر افزایش صادرات غیر نفتی به قسمی که در سال پایانی برنامه یعنی سال ۱۳۸۳ صادرات غیر نفتی باید به رقم حدود ۸ میلیارد دلار برسد اهمیت یافته است و این امر تحقق نخواهد یافت، مگر با شناخت دقیق پارامترهای سیاستی و متغیرهای مهم اصلی تاثیرگذار بر صادرات غیرنفتی .

هدف اصلی این پایان نامه بررسی رفتار صادرات غیرنفتی و زیربخشهای اصلی آن یعنی صادرات : کالاهای سنتی و کشاورزی ، کالاهای صنعتی و کلوخه های کانی فلزی با استفاده از روشهای همگرایی انگل - گرانجر طی سالهای (۷۸-۱۳۳۸) است . در فصل اول و دوم به بررسی مبانی نظری و تجربی پرداخته خواهد شد. در فصل سوم تاریخچه سیاستهای تجارت خارجی و عملکرد صادرات غیرنفتی طی ادوار مختلف : دوره قبل از انقلاب ، دوره جنگ ، دوره برنامه اول ، دوره برنامه دوم بررسی می گردد و فصل چهارم به موضوع محدودیتهای قانونی و مقداری صادرکنندگان اختصاص یافته است . در فصل پنجم با استفاده از مطالعات انجام شده در سطح جهانی و در سطح داخلی به تصریح و برآورد معادلات مدل پرداخته شده است و کشش های بلند مدت و کوتاه مدت و همچنین تاثیر محدودیتها و مشوقهای صادراتی نیز بر مدلها محاسبه گردیده است.

برآورد مدل نشان می دهد که حذف موانع صادراتی نظیر پیمان سپاری ارزی و ایجاد مشوقهای صادراتی نیز از محرکه های اصلی توسعه صادرات غیرنفتی می باشند . همچنین ضرائب حاشیه نرخ ارز نیز نشان دهنده عدم انگیزه صادرکنندگان به صادرات با نرخهای ارز صادراتی می باشد چرا که در طی دوره مورد مطالعه صادرکنندگان مجبور به ارائه ارز حاصل از صادرات به نرخ تعیین شده توسط بانک مرکزی بوده اند از طرفی افزایش قیمت ارز در بازار آزاد باعث کاهش انگیزه صادرکنندگان گردیده است .

فصل اول: تئوری تجارت بین الملل

- ۲ ۱-۱- نظریه سوداگران (مرکانتیلیست ها) در باره تجارت
- ۲ ۲-۱- نظریه کلاسیک ها
- ۲ ۱-۲-۱- مزیت مطلق آدام اسمیت
- ۳ ۲-۲-۱- مزیت نسبی ریکاردو
- ۴ ۳-۲-۱- انتقادهای بر تئوری کلاسیک ها
- ۵ ۳-۱- نئوکلاسیک ها
- ۵ ۱-۳-۱- منحنی امکانات و منحنی پیشنهاد تجارت
- ۹ ۲-۳-۱- نرخ مبادله تعادلی
- ۱۰ ۴-۱- چگونگی برقراری تجارت از طریق منحنی های عرضه و تقاضا
- ۱۴ ۵-۱- حساسیت منحنی پیشنهاد تجارت
- ۱۵ ۶-۱- حساسیت تقاضای واردات
- ۱۷ ۷-۱- حساسیت عرضه صادرات

فصل دوم: مروری بر ادبیات موضوع

- ۲۱ ۱-۲- کارهای انجام شده در سطح جهانی
- ۲۱ ۱-۱-۲- مدل خان و نایت (Khan & Knight, 1989)
- ۲۲ ۲-۱-۲- مدل ترکیه (ارکان یا گور، ۱۹۸۷)
- ۲۴ ۳-۱-۲- تخمین تابع تقاضای صادرات برای کشور بنگلادش (۱۹۹۲)
- ۲۷ ۴-۱-۲- مونتنگر و سن حاجی (۱۹۹۸)
- ۳۰ ۵-۱-۲- باران کالک (۲۰۰۰)
- ۳۱ ۶-۱-۲- شاهین بیگلو و یولاشان (۱۹۹۹)
- ۳۳ ۷-۱-۲- مدل بهمن اسکویی و بروکس (۱۹۹۹)
- ۳۴ ۲-۲- کارهای انجام شده در مورد ایران
- ۳۴ ۱-۲-۲- برآورد یک مدل اقتصادسنجی با انتظارات عقلایی و کنترل سرمایه برای ایران (علی، ۱۳۷۵)

عنوان	فهرست مطالب	صفحه
-------	-------------	------

	۲-۲-۲- عوامل تعیین کننده صادرات غیر نفتی در ایران با استفاده از روش همگرایی انگل - گرنجر (ولدخانی-۱۳۷۶)	۳۵
	۳-۲-۲- صادرات غیر نفتی در مدل برنامه سوم توسعه اقتصادی اجتماعی (۱۳۷۸)	۳۷
	فصل سوم : تاریخچه سیاستهای تجارت خارجی و صادرات غیرنفتی ایران	
۳۹	۳-۱- سیاستهای تجاری	
۵۲	۳-۲- ارزیابی و تحلیل سیاستهای تجاری و ارزی کشور	
۵۴	۳-۳- بررسی وضعیت صادرات ایران طی دوره (۱۳۲۸-۱۳۷۸)	
	فصل چهارم : محدودیتهای قانونی و مقداری صادرکنندگان	
۶۳	۴-۱- تعهدات ارزی صادرکنندگان	
۶۴	۴-۱-۱- شاخص سهم تعهدات ارزی ایفا نشده در تعهدات	
۶۴	۴-۱-۲- شاخص سهم تعهدات ارزی واقعی در صادرات غیر نفتی	
۶۵	۴-۲- محدودیتها و مشوقها در صادرات فرش	
	فصل پنجم : تصریح و برآورد معادلات مدل	
۶۸	۵-۱- تصریح مدل صادرات غیرنفتی ایران	
۷۱	۵-۲- برآورد مدلهای صادرات غیرنفتی برای ایران طی دوره (۷۸-۱۳۳۸)	
۷۱	۵-۲-۱- برآورد مدل کل صادرات غیرنفتی	
۷۵	۵-۲-۲- مدل صادرات کالاهای کشاورزی و سنتی و صادرات فرش	
۷۷	۵-۲-۳- مدل صادرات کالاهای صنعتی	
۷۹	۵-۲-۴- صادرات کلوخه های کانی فلزی	
	فصل ششم : نتیجه گیری و ارائه راهکارهای سیاستی	
۸۳	۶-۱- نتیجه گیری	
۸۴	۶-۲- ارائه چند پیشنهاد	
۸۹	منابع	
۹۱	پیوستها	

وزارت اقتصاد و امور مالی ایران
تیمبر

صفحه	عنوان	فهرست نمودارها
۶	نمودار (۱-۱): منحنی امکانات تولید	
۷	نمودار (۲-۱): منحنی های بی تفاوتی	
۸	نمودار (۳-۱): محاسبه منحنی پیشنهاد تجارت	
۹	نمودار (۴-۱): منحنی پیشنهاد تجارت	
۱۰	نمودار (۵-۱): نرخ مبادله تعادلی	
۱۳	نمودار (۶-۱): تعادل در بازار بین الملل	
۱۵	نمودار (۷-۱): کشش در منحنی پیشنهاد تجارت	
۵۹	نمودار (۱-۳): صادرات نفت و غیر نفتی و کل صادرات (به قیمت ثابت ۱۹۹۰)	
۶۰	نمودار (۲-۳): سهم صادرات نفت و غیر نفتی از کل صادرات	
۶۱	نمودار (۳-۳): نمودار مقایسه ای گروههای اصلی صادرات کالا	
۶۲	نمودار (۴-۳): نمودار سهم گروههای اصلی در صادرات غیرنفتی	
۶۶	نمودار (۱-۴): تعهدات ارزی صادراتی	
۶۷	نمودار (۲-۴): سهم تعهدات ایفا نشده در تعهدات ارزی صادراتی	
۶۷	نمودار (۳-۴): سهم تعهدات ارزی در صادرات غیرنفتی	

صفحه	عنوان	فهرست جداول
۳	جدول (۱-۱): مزیت مطلق آدام اسمیت	
۴	جدول (۲-۱): مزیت نسبی ریکاردو	
	جدول (۳-۱): ارتباط حساسیتهای منحنی پیشنهاد تجارت و تقاضای وارداتی	
۲۱	و عرضه صادراتی	
	جدول (۱-۳): نرخ رشد واقعی صادرات (نفت و گاز، خدمات، کالاهای غیر نفتی	
۵۶	به قیمت ثابت ۱۹۹۰	
۵۷	جدول (۲-۳): اقلام مهم صادرات غیر نفتی	
	جدول (۳-۳): نرخ رشد واقعی صادرات غیر نفتی به تفکیک اقلام عمده آن	
۵۸	به قیمت ثابت ۱۹۹۰	
۶۶	جدول (۱-۴): تعهدات ارزی صادرکنندگان	
۶۷	جدول (۲-۴): شاخص تعهدات ارزی صادرکنندگان	
۸۱	جدول (۱-۵): نتایج آزمونهای ایستایی متغیرها	
۸۲	جدول (۲-۵): نتایج آزمونهای ایستایی پسماند مدلهای	
۷۵	جدول (۳-۵): کششهای بلند مدت و کوتاه مدت مدلهای صادرات غیر نفتی	
۷۷	جدول (۴-۵): کششهای بلند مدت صادرات کالاهای کشاورزی و صادرات فرش	
۷۹	جدول (۵-۵): کششهای کوتاه و بلند مدت صادرات صنعتی طی دوره (۱۳۳۸-۷۸)	
۸۰	جدول (۶-۵): کششهای کوتاه و بلند مدت صادرات کلوخه های کانی فلزی	
۸۷	جدول (۱-۶): بررسی کششها و ضرایب کوتاه مدت صادرات کالاهای غیرنفتی	
۸۸	جدول (۲-۶): بررسی کششهای بلندمدت صادرات کالاهای غیرنفتی	

مقدمه

از دیر باز بشر نیازهایی داشته که خود به تنهایی قادر به تامین آن نبوده و ضرورتاً برای تامین آنها می بایست به مبادله با سایر انسان‌ها یا سرزمین‌های دیگر دست بزند و برای تامین وارداتش می باید صادراتی داشته باشد. لذا، کم کم اهمیت صادرات و واردات و یا به عبارت دیگر، تجارت خارجی در زندگی انسان‌ها نمایان شد و به دنبال آن دولت‌ها به دلیل روشن شدن اهمیت آن، تجارت خارجی را تحت کنترل گرفتند.

امروزه دیگر دلایل و منافع حاصل از تجارت آزاد بر کسی پوشیده نیست. بنابراین به نظر می رسد کشورهای در حال توسعه، جهت رشد سریعتر اقتصاد خود می بایست از طریق کاهش موانع و محدودیت‌های تجاری، مبادرت به افزایش تولید و صادرات خود کنند. طرفداران آزاد سازی تجارت معتقدند که دخالت دولت در امر تجارت خارجی، موجب اختلال در عملکرد مکانیسم قیمت‌ها خواهد شد و برقراری تعرفه‌های بالا، آن‌هم به مدت طولانی، باعث عدم کارآیی در تخصیص منابع می گردد و وضع تعرفه‌های تبعیض آمیز نیز، موجب انحراف و مانع رشد صنایع و موسسه‌های رقابت آمیز خواهد شد. از سوی دیگر، اعمال سیاست‌های بازدارنده تجاری برای نهاده‌های تولید، دارای اثرهای معکوس بر اقتصاد است.

طرفداران آزاد سازی تجارت، معتقدند که سیاست‌های بازدارنده تجاری در بردارنده هزینه حقیقی برحسب منابع داخلی برای اقتصاد می باشد.

ما در این فصل سعی بر آن داریم که دلایل و منافع حاصل از تجارت آزاد را از دید نظریه پردازان مختلف اقتصادی مورد بررسی قرار دهیم و اصولاً مکانیسم عملکرد تجارت خارجی و همچنین عوامل موثر بر عرضه و تقاضای صادرات را بررسی نمائیم.

فصل اول

تئوری تجارت بین الملل

۱-۱- نظریه سوداگران (مرکانتیلیست ها) در باره تجارت

دیدگاه سوداگران که از قرن شانزدهم تا اواسط قرن هجدهم در برخی از کشورهای اروپایی رواج داشت مبتنی بر این بود که مهمترین راه برای ثروتمند شدن یک کشور، این است که صادراتش بیشتر از وارداتش باشد. این صادرات اضافی به صورت فلزات گرانبها که به طور عمده طلا بود، به کشور بر می گشت و در نتیجه کشوری که طلای بیشتری داشت، ثروتمندتر بود. ولی از آنجا که امکان نداشت در یک زمان همه کشورها دارای مازاد صادرات شوند و از طرف دیگر مقدار طلای موجود در هر زمان، تقریباً ثابت بود، لذا یک کشور خاص در صورتی می توانست منتفع گردد که کشور یا کشورهای دیگر، متضرر شوند.

۱-۲- نظریه کلاسیک ها

۱-۲-۱- مزیت مطلق آدام اسمیت

"آدام اسمیت" در کتاب مشهور خود به نام ثروت ملل، دیدگاه سوداگران را مورد انتقاد قرار داده و به جای آن نظام تجارت آزاد را پیشنهاد کرد. اسمیت استدلال می کرد که از طریق نظام تجارت آزاد، هر کشور می تواند در تولید کالاهایی تخصص پیدا کند که آنها را با کارایی بیشتری نسبت به سایر کشورها تولید کند (در تولید آن کالا دارای مزیت مطلق است) و کالاهایی را وارد کند که آنها را با کارایی کمتری تولید می کند (در تولید آن دارای عدم مزیت مطلق است). که از این طریق هم تولید جهانی افزایش یافته و هم هر دو کشور منتفع می گردند.

جدول (۱-۱) نشان می دهد که کشور A در تولید گندم، نسبت به کشور B دارای مزیت مطلق است. در عوض، کشور B در تولید پارچه نسبت به کشور A دارای مزیت مطلق می باشد. هر گاه کشور A فقط گندم و کشور B تنها پارچه تولید کند، مجموع تولید گندم و پارچه افزایش خواهد یافت.

جدول ۱-۱ : مزیت مطلق آدام اسمیت

کشور	محصول	گندم	پارچه
	A	۴	۲
	B	۲	۴

اگر کشور A بخواهد هر دو کالا را تولید کند، می تواند ۴ واحد گندم و ۲ واحد پارچه تولید کند. کشور B نیز به ترتیب ۲ واحد گندم و ۴ واحد پارچه تولید می کند. حال اگر کشور A به تولید گندم که در آن مزیت مطلق دارد. و کشور B به تولید پارچه که در آن مزیت مطلق دارد بپردازد، کشور A، ۸ واحد گندم و کشور B، ۸ واحد پارچه تولید خواهد کرد. بنابراین، مشاهده می شود که با استفاده از این تنوری، تولید جهانی افزایش یافته و هر دو کشور منتفع خواهند شد.^۲

۱-۲-۲- مزیت نسبی ریکاردو

"ریکاردو"^۳ با ارائه تنوری مزیت نسبی، اظهار داشت که: حتی اگر کشور در تولید هر دو کالا نیز دارای برتری مطلق باشد باز هم تجارت آزاد هر دو کشور را منتفع خواهد ساخت. بدین صورت که، کشوری که دارای مزیت مطلق در هر دو کالا است، بایستی کالایی را تولید نماید که مزیت مطلق بیشتری در تولید آن دارد و کالایی را وارد سازد که در آن مزیت مطلق کمتری دارد. این قانون جدید، به قانون مزیت نسبی معروف شد.

با مراجعه به جدول (۱-۲) مشاهده می شود که کشور B در مقایسه با کشور A دارای عدم مزیت هم در تولید پارچه و هم گندم است. با این وجود، عدم مزیت آن در تولید پارچه کمتر از گندم است. لذا کشور B دارای مزیت نسبی در تولید پارچه و کشور A دارای مزیت نسبی در تولید گندم است. همچنین کشور B دارای عدم مزیت نسبی در تولید گندم و کشور A دارای عدم مزیت نسبی در تولید پارچه است.

^۲ مجموع نیروی انسانی بر حسب (ساعت-کار) در هر دو کشور ثابت و برابر با ۲ واحد در نظر گرفته شده است.

^۳ David Ricardo

جدول ۱-۲: مزیت نسبی ریکاردو

کشور	مقدم (ساعت - کیلو)	پارچه (ساعت - متر)
A	۶	۳
B	۳	۲

با توجه به تئوری مزیت نسبی، به نفع کشور A است که تنها گندم تولید کند و از تولید پارچه صرف نظر کند. در این صورت کشور B نیز می بایست به تولید پارچه اشتغال یابد.

بر اساس نظریه معروف ارزش کار که ریکاردو از آن استفاده کرده است، ارزش هر کالا به طور مستقیم به مقدار کار یا زمان کار لازم برای تولید آن کالا، بستگی دارد که امروز این نظریه مردود شمرده می شود. ولی قانون مزیت نسبی، قانون معتبری است که آن را بر حسب هزینه فرصت های از دست رفته، می توان توضیح داد.

۱-۲-۳ - انتقادات بر تئوری کلاسیک ها

تئوری کلاسیک ها، دارای اشکالاتی به شرح زیر می باشد:

۱- صرفاً عامل تولید کار در مقایسه هزینه ها منظور شده است به عبارت دیگر، کلاسیک ها مبنای هزینه را صرفاً ارزش کار انجام شده در تولید کالای مزبور می دانند.

۲- مبادله بین کشورها، تنها از دید تولید بررسی شده است و ملاک های دیگر مانند مصرف و قیمت نادیده گرفته شده است.

۳- تقاضا در تعیین جهت مبادله در نظر گرفته نشده است یعنی تنها هزینه تولید مشخص کننده مقدار تولید موثر در تجارت است در حالی که عامل تقاضا در امر

۳- تقاضا در تعیین جهت مبادله در نظر گرفته نشده است یعنی تنها هزینه تولید مشخص کننده مقدار تولید موثر در تجارت است در حالی که عامل تقاضا در امر تجارت بسیار مهم می باشد. برای رفع این نقایص، نو کلاسیک ها تنوری های جدید را ارائه کردند که برخی از آنها توضیح داده خواهد شد.

۱-۳- نو کلاسیک ها

بر طبق تنوری نو کلاسیک ها منحنی امکانات تولید یک کشور، به جای اینکه با هزینه های ثابت باشد اغلب به صورت منحنی با هزینه های افزایش یابنده است. با استفاده از منحنی امکانات تولید، منحنی بی تفاوتی جامعه و نسبت قیمت ها، منحنی پیشنهاد تجارت^۴ بدست می آید. این منحنی نشان می دهد که هر کشور در قبال وارداتش، حاضر به صادرات چه میزان کالا است نو کلاسیکها با استفاده از آن، دلایل و منافع حاصل از تجارت را بیان می کنند. بر اساس مدل نو کلاسیکها دو فرض مهم در نظر گرفته می شود:

الف- نسبتهای متفاوت عوامل تولید، کالاهای مختلف ایجاد می کند.

ب- بهره مندی از عوامل تولید در کشورها متفاوت است.

کشورهای با سرمایه بیشتر در کالاهای سرمایه بر و کشورهای دارای نیروی کار فراوان در تولید کالاهای کار بر تخصص می یابند.

۱-۳-۱- منحنی امکانات و منحنی پیشنهاد تجارت

منحنی امکانات تولید نشان دهنده این است که هر کشور برای افزایش تولید یک کالا باید از تولید کالای دیگر صرف نظر کند. حال اگر برای تولید یک واحد اضافی از کالای A مجبور به صرف نظر کردن از نسبت معینی از کالای B شده و این نسبت در تولید واحدهای اضافی نیز ثابت بماند، منحنی امکانات تولید به صورت خط مستقیم خواهد بود که اصطلاحاً به آن منحنی امکانات تولید با هزینه های ثابت گفته می شود. حال اگر برای تولید یک واحد اضافی از A مجبور به صرف نظر کردن از نسبت معینی از کالاهای B بوده و این نسبت

^۴ Offer Curve